

Башкорт теленән программа. (Укытыу урыс телендә алып барылған мәктәптәрзең I – XI кластары өсөн). Төзөүселәре: Усманова М.Ф., Ғәбитова З.М. – Ижевск: «КнигоГрад», 2008.

нигезендә төзөлдө.

Дәреслек: Башкорт теле: Укытыу урыс телендә алып барылған мәктәптәрзең 4–се синыйф укыусылары өсөн дәреслек. Усманова М.Ф. һ.б. – Өфө: Китап, 2008

Аңлатма языу.

Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрзән 4–се класы өсөн башкорт (дәүләт) теленән эш программаһы.

Эш прогаммаһы 32 сәғәткә бүленгән (азнаға 1 сәғәт).

Төзөүсе: Арысланова Ғәлимә Әхмәз ей кызы.

Дәреслек: Толомбаев Х.А., Дәүләтшина М.С. Башкорт теле: Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрзең 4–се класы укыусылары өсөн дәреслек. – Өфө : Китап, 2006.

Программа кимәле : базис.

Укытыусының тел буйынса укыу– укытыу методик комплекты: Ғәбитова З. М., Толомбаев Х. А. Урыс мәктәптәрендә башкорт телен укытыузы ойоштороу буйынса методик кәңәштәр. – Өфө: Башкортостан, 2006. Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрзә башкорт (дәүләт) теле һәм туған (башкорт) тел буйынса берзәм талаптар.

Укыусылар өсөн тел буйынса укыу– укытыу методик комплекты : Толомбаев Х.А., Дәүләтшина М.С. Башкорт теле: Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрзең 4–се класы укыусылары өсөн дәреслек. – Өфө: Китап, 2006.

Программа үзенсәлектәренең характеристикаһы: Эш программаһы Башкортостан Республикаһы Мәғариф министрлығы тарафынан расланған «Башкорт теленән программа» (Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрзең I–IX кластары өсөн) нигезендә төзөлдө.

Төзөүселәре: Толомбаев Х. А., Дәүләтшина М.С., Ғәбитова З. М., Усманова М. Г.– Ижевск: «Книгоград», 2008.

Башкортостан Мәғариф Министрлығы тарафынан тәкдим ителгән программа оҙайлы дауалауға мохтаж балалар өсөн, дәүләт казна дөйөм белем биреү учреждениеһының мәктәп - интернаты уҡыу планы»на ярашлы рәештә тормошка ашырыла.

Был эш программаһында федераль һәм республика закондары талаптары тормошка ашырыла

«Рәсәй Федерацияһы халыктары телдәре тураһында» законы, 25.10.1991й.№1807–1

Рәсәй Федерацияһының «Мәғариф тураһында» законы, 29.12.2012й.№.273–ФЗ

«Башкортостан Республикаһы халыктары телдәре тураһында» законы, 15.02.1999й.№.216

Башкортостан Республикаһының «Мәғариф тураһында» законы. 5.01.2004й.№.60

Башкортостан Республикаһында Милли мәғарифты үстөрөү концепцияһы 31.12.2009й.№УП-730

Программаһың йөкмәткеһе 3 йүнәлештә төзөлгән:

- Телмәр эшмәкәрлеген формалаштырыу, телдең системаһын (фонетика, лексика, орфография, орфоэпия, грамматика, пунктуация) өйрәнеү, бәйләнешле текст менән эшләргә өйрәтеүҙе күҙ уңында тоту. Шулай уҡ унда милли тәрбиә тураһында ла мәсьәлә күтәрелә.
- Тел менән әҙәби материалдары бергә кушып өйрәнелә (интеграция).
- Лингвистик һәм әҙәби күренештәр, уҡыу материалы нигеҙендә, практик кулланыу максатынан сығып өйрәнелә (коммуникатив йүнәлеш).

Максаттар һәм бурыстар.

- Балаларҙың һүҙлек запасын арттырыу, шул һүҙҙәрҙе телмәрҙә кулланыу күнекмәләрен әүҙемләштерөү.
- Грамматик материалды үزلәштерөү, уны дөрөҫ файҙаланып, бәйләнешле һөйләү, яҙыу күнекмәләрен артабан үстөрөү.

- Республиканың тәбиғәте, халкы, улар араһында башкорттар, уларҙың тормошо, тарихы, хезмәте, көнкүреше, ғөрөф-ғәзәттәре, йолалары.
- Башкортостан Республикаһының дәүләт символдары, башкорт халкының күренекле шәхестәре тураһында белемдәрҙе киңәйтеү.
- Программала бирелгән шиғырҙарҙы ятлау, башкортса йырҙар өйрәнеү һәм башкарыу. Башкортса телмәр төҙөү.

Укыу – укытыу программаһында планлаштырылған һөҙөмтәләрҙе үлчәштереләүен баһалау.

Класта һәм өйҙә башкарыла торған язма эштәр өйрәтеү һәм тикшерәү характерында була. Уларға түбәндәгеләр инә:

- башкорт теленән төрлө типтағы күнегеүҙәр;
- тәржемә эштәре (башкорт теленән рус теленә һәм киреһенсә);
- дәреслектәрҙәге әҙәби текстарға пландар төҙөү;
- һорауҙарға язма яуаптар һәм иншалар;
- тел һәм әҙәби материалдар буйынса аналитик һәм дөйөмләштерәү тибындағы схемалар, проекттар төҙөү.

Башкорт теленең ағымдағы, сирек йәки йыл аҙағында, шулай ук укыу йылы башында инеү диктанты, зур темаларҙан һуң йомғаҡлау контроль эштәре үткәрелә. Ағымдағы контроль эштәр программаның өйрәнелгән материалын үлчәштерәүҙе тикшерәү максатында уҙғарыла. Уларҙың төрө һәм үткәрәү йышлығы өйрәнелә торған материалдың катмарлылығынан, укыусыларҙың белем кимәленән сығып билдәләнә. Ағымдағы контроль эштәр өсөн укытыусы йә тотош дәреһе, йә уның бер өлөшөн генә файҙалана ала.

Укыу йылы башында инеү диктанты, сирек һәм йыл аҙағында йомғаҡлау контроль эштәре мәктәп администрацияһы менән берлектә төҙөлгән график буйынса үткәрелә. Контроль эштәрҙе сиректең беренсе көнөндә һәм дүшәмбелә үткәрәү тәкдим ителмәй.

Программа материалының үзләштерәү кимәле укыусылардың дәрестәрзә телдән биргән яуаптарына һәм язма эштәрәнә карап баһалана. Бының өсөн башкорт теленән һәр класта түбәндәге күләмдә контроль эштәр, язма эштәр үткәрәү карала:

Язма эштәрзәң төрзәре:

- Күсереп языу – 1
- һоразарға яуап – 2
- Диктант – 4
- Изложение – 2
- Инша – 2

Балалардың укыу һәләтлектәрән баһалау

Класс	һүз	Билдә	Эстән укыу(һүз)
4	45-50	150-200	75-85

Укытыу предметының төп йөкмәткеһе.

1-се сентябрь – Белем байрамы–2 сәғәт

Бөтә балалар өсөн зур байрам– 1 сентябрь, укыу, йәйге каникул, белем көнө, класс, ундағы укыусылар, улардың эштәрә тураһында һөйләшеүзәр, әсәрзәр укыу. Башкорт теленең өндәрә һәм хәрәфтәрә (кабатлау) . Темаға караған һүз байлығын арттырыу, бәйләнешле телмәр төзөү.

Мәктәптә – 2 сәғәт.

Укыу, белем алыу, мәктәп тормошо, кластағы эштәр, мәктәп бинаһы, ундағы кабинеттар, дәрестәр тураһында һөйләшеүзәр, текстар укыу. Башкорт теленең лексикаһы. һүз, уның лексик һәм грамматик мәғәнәһе (практик үзләштерәү).

Ғаилә. Хезмәт– 4 сәғәт.

Ғаилә ағзалары, уларзың эш–шөғөлдәре. Ололарзың һәм балаларзың хезмәте. һөнәрзәр төрлө, уларзың һәр береһе лә кәрәкле. һөнәр һайлау. Башкорт телендә исем. Исемдең күплек, берлек формалары. Яңғызлык һәм уртаклык исемдәр. Синоним, антоним исемдәр.

Хобби. Буш вақыт – 3 сәғәт.

Һәр кешенең яраткан шөғөлө, төп эше була. Бынан тыш кеше һиндәйзәр эште кызыкһынып башкара. Балаларзың башкарған эштәре. Файзалы эштәр. Кешеләргә ярҙам, киң күңеллек тураһында һөйләшеүзәр, текстар укыу. Башкорт телендә эште, хәрәкәттә, белдереүсе һүззәр (кылым). Кылымдың мәғәнәләре, берлек һәм күплек формаһы. Кылымдарзың зат менән үзгәреше.

Транспорт. Юл. Сәйәхәт – 5 сәғәт.

Юлһыз тормош. Бөтә кеше юлда: йәйәүлеләр, машиналар, автобустар, троллейбустар. Юлдар за төрлө. Юл кағизәләре бар. Уны күзәтеү бик мөһөм. Юл буйлап сәйәхәткә лә сығалар. Сәйәхәттә кәрәкле әйберзәр тураһында һөйләшеүзәр, әңгәмәләр укыу. Башкорт телендә кылым. Уның заман мәғәнәләре. Үткән, хәзерге, киләсәк заманы. Уларзың грамматик күрһәткестәре. Кылымдың һөйләмдәге урыны.

Табиптата. Поликлиникала – 3 сәғәт.

Кеше үзенең һаулығы тураһында үзе хәстәрләй. Врачка күренә, төрлө дарыуҙар ала. Укыусының һаулығы ла бик мөһөм. Шуға ла был тема буйынса күберәк балаларзың һаулығы, сынығыу, көн тәртибен күзәтеү кеүек мәсьәләләр тураһында әңгәмәләр үткәреү, текстар укыу кәрәк. Башкорт телендә сифат. Уның мәғәнәләре. Сифаттарзың һөйләмдә исемгә бәйләһеүе. Дәрәжәләр менән үзгәреше.

Почтала – 2 сәғәт.

Почта, телефон, телеграф, интернет безҙең тормошқа һыкһап килеп инде. Уларзы һисек файҙаланырға, почтала, телеграфта үҙеңде һисек тоторға, телефондан һисек һөйләшергә – был мәсьәләләр бик мөһөм. Был темала бына шулар тураһында белем, һәйбәт күнекмәләр биреү күз уңында тотола. Башкорт телендә исем, кылым, сифаттарзың һөйләмдә кулланылышы (практик күнекмәләр).

Башкортостан тәбиғәте – 3 сәғәт.

Башкортостандың бай тәбиғәте, үсемлектәре һәм хайуандар донъяһы. Тәбиғәттәге предметтарҙың исемдәре, уларға кыскаса характеристика биреү. Йылғаларын, күлдәрен белеү. Тауҙар һәм урмандар. Тәбиғәтте һаҡлау тураһында һөйләшеүҙәр, текстар уҡыу. Башкорт телендә тиң киҫәктәр.һөйләмдә уларҙың кулланылышын практик үзләштереү.

Башкортостанда иҫтәлекле урындар – 2 сәғәт.

Башкортостан ерендәге, Өфө калаһындағы иҫтәлекле, уникаль урындар менән таныштырыу. Башкортостандағы данлыклы уҡыу йорттары, сәнғәт һарайҙары. Уларға кыскаса характеристика биреү. Тыйған тәйәктең матурлығын күрһәтеү, әңгәмәләр үткәреү, текстар уҡыу. Башкорт телендә ябай һөйләм төрҙәре.

Башкортостандың күренекле шәхестәре – 1 сәғәт.

Башкортостан тарихында, уның бөгөнгө тормошонда күренекле шәхестәрҙең әһәмиәте бик зур. күренекле шәхестәр тураһында әңгәмәләр үткәреү, текстар уҡыу. һан, уның телмәрҙәге роле, һан төркөмсәләре.

Ауыл тормошо.БашЗорт аты – 2 сәғәт.

Ауыл тормошо, ауыл кешкләренең көнкүреше, эш– шөгөлдәре. Игенсе, малсы мкңеханизатор хезмәте. Ауылда аттың файҙаһы тураһында һөйләшеү, текстар уҡыу. Алмаш, һорау һәм зат алмаштары, телмәрҙәге роле. Практик үзләштереү.

Башкорт халык ижады – 2 сәғәт.

Башкорт халык ижады тураһында төшөнсә. Әкиәттәр. Йырҙар. Мәкәлдәр. Йомактар. Халык ижадын өйрәнеүсә ғалимдар тураһында һөйләшеүҙәр, текстар уҡыу. Башкорт телендә рәүештәр, телмәрҙәге роле. Практик үзләштереү.

Балалар фольклоры – 2 сәғәт.

Балалар ижадында йырҙар, кобайыр элементары, әкиәттәр, көләмәстәр, тел көрмәлдәргестәр, тизәйткестәр. Балалар ижады әҫәрҙәрен уҡыу, әңгәмәләр. һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе.

IV класс укыусыларының белем кимәленә талаптар.

- «Башкортостан» теманы буйынса (тәбиғәте, халкы, уның тормошо, калалары, йылға–күлдәре, кейем–һалымы, ижады) тураһында әңгәмәлә катнашыу, һөйләү.
- Тәкдим ителгән ситуация буйынса һорауҙар бирә белеү, укытыусының (йәки башкаларҙың) һорауҙарына яуап бирә белеү; яуаптарҙы дөрөҫ интонация менән асыҡ, аңлайышлы итеп әйтеү, һөйләү.
- Ишеткәнде, күргәнде 4–6 һөйләм менән бәйләнешле итеп һөйләү.
- Кысқырып шыма һәм тасуири укыу.
- һүзлек һүзҙәрән белеү һәм уларҙы телмәрҙә дөрөҫ кулланыу.
- Дәрестә өйрәнелгән грамматик материалды практик куллана белеү.
- 25–30 һүз күләмендә диктант языу; ошо ук күләмдә изложение һәм инша яза белеү; котлау хаты (открытка) яза белеү.
- Программала күрһәтелгән шиғырҙарҙы яттан белеү; 3–4 башкорт йырын башкара белеү, мәктәптең үзешмәкәр сараларында катнашыу, сәхнәлә сығыш яһау. Бөтә был эштәр тураһында бәйләнешле һөйләй белеү.

Башкорт (дәүләт) телен өйрәнеү өсөн укыу - укытыу методик

Кулланмалар.

1. Усманова М. Г. Башкорт теле грамматикаһы таблицаларҙа һәм схемаларҙа.

2. Толombaев Х.А., Дәүләтшина М. С., Сиразетдинов З. Ә. Башкортса өйрәнәйек. Урыс мәктәптәренең 1 – 4 – се синыфтары өсөн башкорт теленән электрон дәреслек. – Өфө: Мәғариф министрлығы, 2003.
3. Аслаев Т. Х., Атнағолова С.В. Телмәр үстереу буйынса сюжетлы картиналар.–Өфө:Китап, 1996.
4. Башкорт әзәбиәте буйынса аудио–видеоәсбап. – Өфө: Башкортостан Республикаһының Мәғариф министрлығы. 2005.
5. Башкорт теле грамматикаһы таблицаларҙа. Фонетика. Морфология. – Башкортостандың бәләкәй даһийы. Өфө : «Эдвис» укытыу – методика үзәге, 2008.

Материаль – техник кулланмалар.

- телевизор
- компьютер
- видеомагнитофон
- принтер

Төп һәм өстәлмә әзәбиәт.

1. Толombaев Х.А., Дәүләтшина М.С. Башкорт теле: Укытыу рус телендә алып барылған мәктәптәрҙең 4–се класы укыусылары өсөн дәреслек. – Өфө : Китап, 2006.
2. Ғәбитова З.М. Телмәр үстереу дәресләре. – Өфө: Китап, 2009.
3. Башкортса – русса мәкәлдәр һәм әйтемдәр һүзлеге. – Өфө: Китап, 1994.
4. Әүбәкирова З.Ф., Әүбәкирова Х.Е., Дилмөхәмәтов М.И. Мин башкортса укыйым – Өфө: Китап, 2007.
5. Башкорт теле таблицаларҙа, схемаларҙа һәм кағизәләрҙә. Әүбәкирова З.Ф.– Өфө, 2006.
6. Тел төзәткестәр, тизәйткестәр, һанамыштар. Төзөүселәр: Иҫәнғолова Ә.Ф., Дәүләтколова Г.Ш. – Өфө: Эшлекле династия, 2008.
7. Журналдар: «Башкортостан укытыусыһы», «Акбузат», «Аманат».
6. Ял минуттары өсөн күнегеүҙәр. Методик кулланма. Төзөүселәр: Иҫәнғолова Ә.Ф., Дәүләтколова Г.Ш. – Өфө: Эшлекле династия, 2008.

8. Башкорт теленән изложение текстлары йыйынтығы. 1– 4 – се класс укытыусылары өсөн кулланма- Өфө :
9. М. Ғ. Усманова. Башкортса русса – синонимдар һүзлеге. Өфө : Китап, 2010.
10. Ураксин З. Ғ., Сиразетдинов З. Ә., Суфьянова Н. Ф. Башкорт теленең аңлатмалы һүзлеге.: Башланғыс синиф укыусылары өсөн. – Өфө : Китап, 2005.
11. Саяхова Л. Г., Ураксин З. Г., Хасанова Д. М. Русско – башкирский иллюстрированный тематический словарь. Уфа: Китап, 1998.